

OSMANLI ARAŖTIRMALARI
XVI

NeŖir Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŖENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVI

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel.: (0212) 518 26 09

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Adres: İmam Hüsnü Çıkmazı 35/3, 81130 Üsküdar - İST.

Tel.: (0216) 333 91 16

Dizgi: İlhami SORKUN

Tel.: (0212) 511 04 26 - 62

Basıldığı Yer: **FATİH OFSET**

Tel.: (0212) 501 28 23

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46, 34490 Beyazıt - İST.

Suraiya FAROQHI, *Kultur und Alltag im Osmanischen Reich. Vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts*, C.B. BECK Verlag, München 1995, 402 sahife.

Suraiya FAROQHI Osmanlı Tarihi ile ilgili yayınlarına *Die Vorlagen* (telkhişe) *des Grosswesirs Sinân paşa an Sultan Murad III.* (Hamburg 1967) adlı doktora tezi ile yaklaşık otuz sene kadar önce başlamıştı. 1971'den itibaren onbeş yıl Ankara'da Orta-Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak bulunması kendisine hem öğrencilik yıllarında âşinâ olduğu Türkçe'sini ilerletmek, hem de Ankara ve İstanbul'daki Osmanlı belgelerini tanımak imkânını sağladı. 1979'da İstanbul'da Başbakanlık Arşivi'nin Cumartesi günleri de 9-16 arasında çalışmalarına açık olduğu dönemde, Vilâyet Bahçesi'ndeki binanın Araştırma Salonu'nun devamlı tek müdavimi Suraiya FAROQHI idi. Cuma günlerinden gelir, iki gününü orada geçirirdi. Onun bitmek tükenmek bilmeyen araştırma, okuma tutkusu, Allah vergisi sentez kabiliyeti ve kaleminin akıcılığı ile de birleşince özellikle son yirmi beş yılda peşi-peşine makalelerin, kitapların okuyucuya sunulmasını sağladı. Araştırma konuları genellikle tarikatler, tekkeler, nüfus hareketleri, şehirlerin, medrese, cami gibi kültür kurumlarının Anadolu'da dağılışı, tarım, ticaret, vergilendirme gibi ekonomik konular ve topyekun olarak da kültür tarihi idi. Bunun sonucu da elimizdeki son eseri doğdu: Osmanlı Devleti'nde kültür ve günlük hayat. Ortaçağdan 20. yüzyıl başlangıcına kadar.

Giriş kısmında FAROQHI, bu kitapta Osmanlı Devleti'nde bazı sanatlar, özellikle mimarî ve onunla yakın bağlantısı bulunan süsleme sanatları üzerinde durmak istediğini belirtiyor. İlgisini çekenler, evvelce meşgul olduğu ustaların eserlerinden ziyade, okuma-yazma bilen veya en azından yazılı kültüre sahip şehir halkının hangi şartlar altında bina yapımı, kitap yazımı faaliyetlerine, bayramlara katıldıklarıdır. Sünnet düğünü cinsinden merasimlere yansıyan, tiyatroya benzeyen oyunlar, nihayet yemek sanatı da kendisini ilgilendirmiştir.

FAROQHI, son yirmibeş yıldır Avrupa'da da Kültür Tarihi kavramının değiştiğini, bu konuda münakaşaların yapıldığını belirterek, bugün bu kavramla sanat, ilim ve edebiyatın değil, günlük hayata hakim olan davranış ve uygulamaların anlaşıldığına değinmektedir. Günlük-kültür, diğer bir deyimle günlük hayata hakim olan davranış ve uygulamalar deyimi de komşu ziyaretlerinde toplum kuralları, yiyeceklerin hazırlanışı, çocukların terbiye ve bakımı, renklerin sembolik değerleri, hikâyeler, kahvelerde oturan erkekler, yün eğiren kadınlar anlaşılmaktadır. Bunlarla Folklorcular ve Etnologlar da uğraşmaktadır (s. 13).

Giriş kısmında Yüksek Kültür, Halk Kültürü, Popüler Kültür, Geleneksel

Kültür kavramlarına da değinilmekte, Yeniçağ başlarında Avrupa Devletleri'ndekinin aksine, Osmanlı Devleti'nde çok daha karmaşık (heterodoks) bir kültür olduğu, bunun sebebinin çok çeşitli din ve mezheplerin ülkenin Balkan veya Anadolu eyaletlerinde yaşamasından kaynaklandığı belirtilmektedir: Balkanlarda Rum - Ortodokslar, Katolikler, Erdel'de Protestanlar (kısmen), İstanbul ve Selanik'te Yahudiler, Anadolu'da yine Rum - Ortodokslar, 16. ve 19. yüzyıllarda da fazla kalabalık olmamakla beraber hristiyan Ermeniler müslüman halkla birlikte yaşamaktaydılar. Bunların dinî âyinlerde kullandıkları dil ile konuştukları lisan farklı idi. FAROQHI bunlara örnek olarak İspanya'dan Osmanlı ülkelerine hicret eden Sefardim adı verilen Yahudilerin günlük hayatta İspanyolca konuştuklarından, Orta Anadolu'da da günlük hayatlarında Türkçe konuşan, çocuklarına da Türkçe isimler veren, fakat dinî âyinlerinde Grekçe'yi kullananlardan bahsetmektedir. Anadolu'da müslüman halkın da heterodoks (karmaşık) inançlara sahip olduklarını, bunların Osmanlı Kültürü'nün çok farklı yön ve kaynaklarını oluşturduğunu vurgulamaktadır. Karamanlı adı verilenlerin de (s. 32) Ortaçağlarda hristiyanlaştırılmış Türk halk kümelerinden geldikleri, bunların da Türkçe konuştukları, Türkçe'den başka dil bilmedikleri, Grekçeyi dinî törenlerde kullandıkları kaydedilmektedir. Orta Anadolu'da Karaman eyaletinde oturan, bir kısmı Fatih zamanında İstanbul'a yerleştirilen bu gurubun Grek alfabesini kullandıkları, fakat bu alfabe ile yazılı eserlerin metinlerinin Türkçe olduğu bilindiğinden, dinî âyinlerinde kullandıkları dua kitaplarının Grek alfabesi ile yazılı olmaları yanında metinlerinin de mi Grekçe olduğu şüpheli kalmaktadır.

FAROQHI, pek haklı olarak Osmanlı Kültürü'nü genel hatları ile de olsa açıklayabilmek için tek bir kitap değil, bir çok ciltlerden müteşekkil bir eserin yazılması gereğine işaret etmektedir, nedenleri de yukarıda kısaca temas edilen çeşitliliklerdir.

"Bir Dünya Devleti'nin ortaya çıkışı" başlıklı 2. bir Girişte (s.32-52) Anadolu'ya Malazgirt Savaşı'ndan sonra gelen Türkmenlerden, bunların dervişlerini faaliyetlerinden, yerleşmelerinden, Balkanlar'ın Osmanlı idaresine intikalinden ve nihayet Osmanlı Devleti'nin bir Dünya Devleti oluşundan bahs olunmakta, anlatılanlar olaylara boğulmadan, anahatları, çarpıcı özellikleri ile, kültürel yönleri ile sergilenmektedir. Bunların içerisinde bir kısım yerli halkın islamlaştırılmasını teşvik edici unsurlardan, dervişlerin ve tarikatlerin rollerinden, Osmanlı idaresinde etkin bir makama yükselebilmek için kök aramayan, islamiyeti kabul etmenin, Türkçe konuşma ve yazı dilini bilmenin yeterliliğinden, Hacı Bektaş ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin tesirlerinden, İstanbul'un başşehir oluşundan, 1453'ten sonra Osmanlı Siyaseti'ndeki değişimden ustalıkla ve kısaca bahs eden paragraflar, kısımlar bulmak mümkündür.

Tanıtilan eserin üç ana-bölümü vardır: Birincisi 'Kültür, nasıl oluştu ve yayıldı' başlığını taşımakta olup o da dört kısma ayrılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin erken Yeniçağ'da (16.-17. yy.) iktisadî ve içtimai bünyesi tanıtılmaya çalışılırken şehir nüfusları, ticaret yolları üzerinde duruluyor. FAROQHI, Türk İktisat Tarihçisi Sabri ÜLGENER'in, başka meslekdaşları tarafından da itibar gören bir teorisine de değiniyor: 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı ülkelerinde yaşanan iktisadî refah uzun süre devam etmedi. Büyük iktisadî merkezler zayıfladı, küçük şehirler harabeye döndü, bunun sebebi Doğu ticaret yollarının artık kullanılmaz oluşu idi. 1940'larda, Vasco da Gama 1498'de Hindistan yolunu bulunca Doğu Akdeniz ticareti öldü, fikrine inanılıyordu. FAROQHI bu görüşün biribiri ardınca birkaç defa değiştiğini anlatıyor. Daha 1940'da Frederick LANE "The Mediterranean Spice Trade: Further Evidence of its Revival in the Sixteenth Century" adlı makalesinde ¹ aksini isbat etmişti; fakat II. Dünya Harbi bu çalışmanın geniş bir yayılımına engel oldu. Venedik'teki bu iktisadî buhranın 1600 civarında Endonezya'nın Hollandalılar tarafından zabtından sonra vukubulduğunu, yeni bir araştırma ortaya çıkarttı. ² Lakin bu görüş de kısa bir süre sonra yeni araştırmalarla çürütüldü. Hernekadar Venedik 17. yüzyılda iktisadî bir buhran içerisinde ise de, Kahireli tüccarlar bazı güçlülere rağmen Uzak - Doğu ticaretini gayet iyi bir durumda yürütüyorlardı³. Venedik'e artık baharat gönderilmiyordu, fakat Kızıl Deniz yolu ile Mısır'a ilâç hammaddeleri, baharat, boya maddeleri getiriliyordu. Osmanlı ülkelerine Hint kumaşları, pamuklu dokumalar⁴, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Yemen'den kahve de gelmekteydi ⁵. Bunlar Anadolu'nun küçük şehirlerine ve Balkanlara dağılıyordu. Böylece, Anadolu, Suriye ve Mısır'ın 1500 veya 1600'den itibaren Uzak - Doğu ticaretinde önemini kaybettiği faraziyesi gerçek dışı kalmaktadır, Doğu Akdeniz de bir çıkmaz sokak durumuna düşmemiştir, diyor, FAROQHI (s. 57-58).

FAROQHI'nin bu kısımda verdiği başka ilginç bilgiler de vardır. Herne kadar rum ticaret gemileri 18. yüzyılda Osmanlı filosu olarak kabul edilmekte ise-

- 1 *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, yay. Brian PULLAN, London 1968, 47-58, 2. Baskı.
- 2 Fernand BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranée à l'époque de Philippe II*, Paris 1996, I, 510 vd.
- 3 André RAYMOND, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, Damascus 1973-74, II, 400 vd.
- 4 Halil İNALCIK, "Osmanlı pamuklu pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar rekabetinde emek maliyetinin rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, II, 1-66.
- 5 Ralph HATTOX, *Coffee and Coffeeshouses, The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East*, Seattle, London 1988, s. 72 vd.

ler de, bazı gemi sahibi zenginler Akdeniz'den Atlantik'e açılarak Amerika seferlerine başlamışlardır. Barcelona limanına kayıtlıdır. Ticaret Balkan yarımadası üzerinden Viyana'ya kadar uzanmıştır. Bu ticarî gelişmeler Osmanlı'ya yeni ödünç kelimeler de girmesine vesile olmuştur: *lipsika* (lepiska) gibi, sarışın. Muhtemelen Leipzig Fuarı'na ziyarete gidenler tarafından dilimize kazandırılmıştır (s. 60).

Ticarî faaliyetler kültürel değişimleri de hızlandırmış, beslemiştir, 19. yüzyılda Yunan, Sırp ve Bulgar millî hareketleri bu zengin tüccar sınıf tarafından desteklenmiştir. Burada herhalde bazı hristiyan devletlerin Balkan milletlerini 16. yüzyılda da zaman zaman Osmanlılar aleyhine tahrikleri de unutulmuş olmalıdır. (Peter BARTL, *Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und Osmanischem Reich*, Wiesbaden 1974).

Eserin bu bölümünde Avrupa ile ticaret kadar, ülke içindeki ticarete, halkın yaşayışına, timar sahiplerine, yol kesen haydutlara, insanların dış âlemle nasıl temasta bulduklarına, bu meyanda dış dünyadan haber getirip götürünlere, dervişlere, hristiyanların dinî hayatına, hudut boylarında karşılıklı kültürel temaslara, Demetrius Cantemir (1673-1723) gibi gayrimüslim bir âlime, kitap basımına kadar çok çeşitli bilgiler bulunmaktadır. FAROQHI kadınları, bunların giyimlerini, süs eşyalarını (takı), cemiyet içindeki rollerini, kadın şairleri, vakıf yapanları da ihmal etmemiştir.

Kitabın ikinci bölümü Sanatlar (s. 143-247) başlığını taşımaktadır. Beş kısımda mimarlar, mimarî eserler, sanatkârları himaye edenler, yapı malzemelerinin tedariki, şehirlerde mahalleler, ev eşyaları ve âletleri, tekkelerde, sarayda merasimler, bayramlar, yiyecek maddeleri, içecekler, yemek kültürü gibi pek çok konulara değinilmektedir.

Üçüncü bölüm "kültür değişimleri" konusuna ayrılmıştır. (s. 251-316). Bu bölüm üç kısımdan müteşekkil olup birincisi "Buhranlar ve yeni başlangıçlar 1770-1839" başlığını taşımaktadır (s. 251-273). Yazarımız 18. yüzyılın son çeyreğinin Osmanlı yüksek tabakası ve devletin birçok kesimlerindeki müslüman halk için dehşet verici bir süreç olduğunu belirtir. 1760-1770 arasında Anadolu'da, Balkanların bir çok kısımlarında, Mısır'da uzun bir iktisadî refah devresi sona ermiştir. 1768-1774 Rus Harbi sonucunda Küçük Kaynarca antlaşmasını takiben İstanbul müslüman mültecilerin akınına uğrar. Kapitalist Avrupa iktisat sisteminin Osmanlı iktisadiyatı üzerindeki doğrudan doğruya veya dolaylı tesirleri de bu refahın elden gitmesine yol açar. Osmanlı vilâyetlerinde ve Avrupa'da aranan bir meta olan Yemen kahvesinin pazarlaması Kahire'den

yapılmaktadır. 18. yüzyılın ikinci yarısında Orta Amerika'daki adalarda Afrika'dan götürülen esirler tarafından yetiştirilen kahve, Yemen kahvesi ile rekabete başlar. İngiltere'de sanayileşmenin başlaması da 18. yüzyılın son çeyreğinde meyvelerini, mahalli dokumaların aleyhine sonuçlar üretir. Bunlara Fransa ihtilâli ve sonuçları, Osmanlı-İran Harpleri de eklenmelidir. Bütün bunlar iktisadî buhranın nedenlerini teşkil eder. Bu arada, bütün bu olumsuzluklara karşın bir çok gayri müslim Osmanlılar aracı olarak Avrupa'lı tüccarlarla ilişkiler kurarlar, Viyana ve Habsburg Devleti'nin diğer şehirlerinde grek veya sırp asıllı tüccarlarla işbirliği yaparlar. Rum gemileri Karadeniz'de önceleri Osmanlı, sonra da rus bayrağı ile faaliyet gösterirler. Rum tüccarları Odesa'ya da yerleşir Kırım'da, 1814'te Philike Hetairia (Dostluk Birliği) cemiyetini kurarlar, 1821'deki Yunan isyanını teşkilâtlandırır. Bulgaristan'ın Ruscuk, Sofya ve Vidin gibi şehirlerinde 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı idaresine bağlı zengin yerliler, ertesi yüzyılda kendilerine katılan zengin tüccarlar 19. yüzyılda daha da palazlanır, kilisenin ve okulların öncülüğünde 1806'da Bulgarca kitaplar basan bir matbaa kurarlar, Bulgar millî uyanışına zemin hazırlarlar (s. 253-54).

FAROQHI aynı devirde III. Mustafa (1757-1754)'nın inşa ettirdiği Laleli ile Üsküdar'daki Ayazma camiine ve diğerlerine de değinir. Üsküdar'da III. Selim tarafından yaptırılan askeri kışlalara, baruthaneye, Boğaziçi kıyıların süsleyen sahilhanelere de eserinde kısaca yer verir. Bu sonuncular ahşap yapılar olduklarından ancak resimleri ile zamanımıza intikal edebilmişler, yanmış veya yıkılmışlardır. Karlsruhe doğumlu, sonradan Fransa'ya yerleşen Antoine Ignace Melling (1763-1831)'ten de bahs olunmaktadır. 1785'te İstanbul'da gelmiş, III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan ile mektuplaşmıştır. III. Selim ve her iki kızkardeşi Hatice ve Beyhan Sultan'ların sanat sevgileri de ihmal olunmamıştır. Anadolu'daki yapılara, bunlardaki süslemelere. Fransa ihtilâlinin Osmanlı kültüründeki tesirlerine de değinilmiştir.

1840-1914 arasında Osmanlı yüksek tabakasında kültür değişimleri de III. Bölümün bir başka kısmını teşkil eder. Tanzimatı takip eden yenilikler, şehir planlamacılığı, fotoğrafçılık ve müzecilik, tiyatro, basın ve yayın faaliyetleri, Roman türünün edebiyata girmesi, cemiyet hayatında ve yemek düzeninde değişiklikler bu kısımdaki bazı başlıklardır.

FAROQHI, eserinin Sonuç kısmında da (300-316) monografilerden, hatıra türü eserlerden faydalandığını, ilk elden eserlere önem verdiğini belirtmektedir.

FAROQHI'nin kaynakları insanı hayrete düşürecek zenginliktedir. Yalnız basılı kitap ve makalelerden değil, henüz yayınlanmamış çalışmalardan bile

faydalanabilmiş, bunları da eserlerin yanlarında belirtmiştir. Anhegger'in bibliyografyaya alınması (s. 259, not 37) gözden kaçmıştır.

Yukarıda bazı kısımlarına biraz daha fazla değinilen bu eserin adeta 'kırk ambar' veya 'küçük bir ansiklopedi' mahiyetinde olduğunu de belirtmek lâzımdır, çünkü hemen herşeye temas olunmuş kaynakları ile okuyucu yönlendirilmeye çalışılmıştır. On sene kadar evvel *Osmanlı Araştırmaları V*'te onun *Towns and Townsmen in Ottoman Anatolia* kitabı tanıtılırken "Suraiya Hanım sanırım bu eseri ile Anadolu Tarihçileri arasında gerçek bir "Süreyya" olacaktır" denilmiştir. (s. 272). Suraiya Hanım'ın bu yeni kitabı o satırların yazarını doğrulamıştır, kanaatindeyiz.

Suraiya FAROQHI'nin bu yeni kitabının da Tarih Vakfı tarafından Türkçe'ye çevrilmekte oluşunu, bütün Türk okuyucularına ve Tarih araştırmalarına müjdelemek zevkli bir görevdir.

Nejat GÖYÜNÇ